

VÁLEČNÝ PROŽITEK JAKO TÉMA ČESKÉ HISTORIOGRAFIE VOJENSTVÍ

Modelový příklad vzpomínek na Velkou válku
z pera příslušníka pěšího pluku č. 18¹⁾

Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK

Nedávné jubileum ukázalo, že historická událost, nazvaná již současníky Velkou válkou, ještě stále skýtá emocionální potenciál, který rezonuje u poměrně široké škály recipientů, a to nejen z řad odborné historické obce. Vedle mediálně nepochybně vděčného stého výročí, zde patrně hraje roli i skutečnost, že léta 1914–1918 představují nejspíše nejzazší mezník v kolektivní historické paměti. Tento zájem se projevil i na množství publikací, které k tématu první světové války v letech 2014–2018 vyšly. Jiří Pešek vyslovil soud, že výročí přineslo sice až nepřehlédnutelné množství titulů, avšak většina z nich se zaměřuje na „otázky evropské politiky a diplomacie, na státníky doby soumraku tradičních „velkoříší“ a ovšem na generalitu, její plány i rozhodnutí“.²⁾ Je zřejmé, že v popředí zřetele českých historiků stále stojí válečné operace a mnohem méně lidský prožitek frontové hrůzy, případně válečné každodennosti. V ohnisku zájmu značné části odborné obce se nacházejí popisy bitev a válečných tažení, životopisy vojevůdců a vývoj výstroje a výzbroje.³⁾ Prozatím nejuceleněji o charakteru domácích dějin vojenství a jejich pozici v dějepisectví jako takovém pojednal Ivan Šedivý.⁴⁾

1) Text vznikl na základě práce na edici vyprávěcích pramenů – vzpomínek na první světovou válku, kterou pod názvem *Tváře války* připravuje do tisku Nakladatelství historický ústav.

2) Jiří PEŠEK, *Nezměrné ztráty a jejich zvládnání. Obyvatelstvo evropských velkoměst a první světová válka*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Martina Maříková – Jiří Pešek (edd.), *Nezměrné ztráty a jejich zvládnání. Obyvatelstvo evropských velkoměst a I. světová válka*, Praha 2016, s. 9–10.

3) Jiří HUTEČKA, „New“ *military history of the First World War. Achievements and limits*, *Dějiny – teorie – kritika* 15, 2018, č. 1, s. 101.

4) Ivan ŠEDIVÝ, „*Branou válečné historie na kolbiště ostatních věd vojenských?*“, *Historie a vojenství* 47, 1998, č. 5, s. 124–136; TÝŽ, *Česká his-*

Ve svých úvahách zdůraznil v první řadě chybějící diskurz o podobě vojenské historie – jednotlivé práce představující podle Šedivého mínění spíše samostatné monology bez snahy o nalezení společné diskurzivní platformy. Ani tematický záběr neoznačil autor za uspokojivý a poukázal na citelnou absenci zájmu o ekonomické, demografické a environmentální aspekty vojenských dějin, stejně jako na nevelký posun v oblasti poznání sociálních a národnostních otázek v armádě. Dějiny mentalit a každodennosti pak ohodnotil až na výjimky jako neznámé téma.⁵⁾ Naopak akcentoval potenciál, který i pro české historiky vojenství skýtá inspirace v přístupu tzv. nových vojenských dějin (new military history). To jest mimo jiné průnik optiky vojenské historiografie s postupy hospodářských a sociálních dějin, dějin mentalit či každodennosti.⁶⁾ Charakteristický je pro tento přístup k vojenským dějinám pohled „zdola“,⁷⁾ tedy očima řadových vojáků či jiných účastníků válečného dění. Dojem, že vojenské dějiny jsou v důsledku svého tradičního tendování k propojení s armádou jakožto institucí postiženy široce rozšířenou obsesí „bitvologíí“, sdílí nejnověji také Jiří Hutečka.⁸⁾ Právě v tomto bodě pak vidí Hutečka důvod toho, proč se vojenské dějiny jako (sub)disciplína postupně začaly vzdalovat „civilní“ historiografii ruku v ruce s tím, jak se oborový mainstream začal odklánět od popisného pozitivismu. Studium historie vojenství se tak samo uzavřelo do pomyslného ghetta⁹⁾ a je takřka zcela izolováno od moderních historiografických trendů. I zde tak tkví kořeny skutečnosti, že paradoxně nejdiskutovanějším tématem se v domácí historiografii první světové války stal ve výsledku nic nepřinášející takzvaný spor o českého vojáka za Velké války.¹⁰⁾

toriografie vojenství 1989–2002. Témata, metody, osobnosti, problémy, kontexty, Český časopis historický 100, 2002, č. 4, s. 868–901.

5) I. ŠEDIVÝ, *Branou válečné historie*, s. 135.

6) Ivan ŠEDIVÝ, *Věda a válka v kontextu soudobého českého bádání o Velké válce*, in: Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000–2001, Praha 2002, s. 13–14, 16–17. Srov. TÝŽ, *Branou válečné historie*, s. 125.

7) Srov. Hubert EHALT (Hg.), *Geschichte von Unten. Fragestellungen, Methoden und Projekte einer Geschichte des Alltags*, Wien–Köln–Graz 1984.

8) J. HUTEČKA, „New“ *military history*, s. 101.

9) Nejedná se však o fenomén výhradně český, jak ukazují např. John A. LYNN, *The Embattled Future of Academic Military History*, *The Journal of Military History* 61, 1997, No. 4, s. 777–789; či Robert M. CITINO, *Military Histories Old and New: A Reintroduction*, *The American Historical Review* 112, 2007, č. 4, s. 1070–1090.

10) Srov. Josef FUČÍK, *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka Velké války*, Praha 2006; Richard LEIN, *The „Betrayal“ of the k. u. k. Infantry Regiment 28. Truth or Legend?*, in: *Prague papers on History of International Relations*, Praha 2009, s. 325–348; TÝŽ, *Plnění povinnosti, nebo velezrada? Čeští vojáci*

Můžeme tak shrnout, že tradiční pilíře domácího studia první světové války tvoří na jedné straně její politický rozměr, na straně druhé pak klasické operační dějiny. Přitom je třeba kvitovat, že se přesto začínají, zejména v posledních letech, objevovat práce, které vědomě danou šablonu narušují a přeci jen zkoušejí „koketovat“ s výše nastiněnými přehlíženými koncepty. Ať už jde o texty rozvíjící tematiku chování vojáka v extrémních situacích, otázky identity a loajality, či problematiku každodenního života,¹¹⁾ stranou pozornosti ale nezůstávají ani otázky individuální a kolektivní paměti na válku a téma válečného prožitku.¹²⁾

Rakousko-Uherska v první světové válce, Praha 2018; Jindřich MAREK, *Pod císařskou šibenici. Čeští vojáci na křížovatkách roku 1918*, Cheb 2005; TÝŽ, *Beránci, lvi a malé děti. Nekonečný spor o českého vojáka v letech I. světové války*, *Historie a vojenství* 63, 2014, č. 1, s. 94–113.

11) Petr HAVEL – Milan HODÍK, *Stravování jako součást zaopatření vojáků c. (a) k. armády do roku 1918*, *Historie a vojenství* 51, 2002, č. 4, s. 860–883; Eva PROCHÁZKOVÁ, *Na srbské frontě. Ze zápisníků Karla Fořta*, *Sborník vlastivědných prací v Podblanicku* 42, 2002, s. 115–169; Jaroslav BOMUČEK, *Haličská fronta r. 1914 v dopisech z pozůstalosti Jana Heidlera*, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 2, s. 337–343; Dalibor VÁCHA, *Problematika, struktura a mechanismus zásobování československých legionářů v Rusku 1918–1920*, *Slovanský přehled* 94, 2008, č. 2, s. 189–208; TÝŽ, *Těplušky a ešelony. Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem*, *Soudobé dějiny* 15, 2008, s. 607–638; TÝŽ, *Českoslovenští legionáři na Rusi a jejich pohled na ženy v letech 1914–1920*, *Moderní dějiny* 17, 2009, č. 1, s. 35–66; TÝŽ, *Nejen nemoci pohlavní. Českoslovenští legionáři na Rusi a jejich zdraví*, in: Dagmar Blümllová – Petr Kubát a kol., *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 2009, s. 175–200; TÝŽ, *Čechoslováci v Dobrudži. Sonda do každodenního života a vnímání vojáků na polozapomenuté frontě první světové války*, *Slovanský přehled* 96, 2010, č. 1–2, s. 217–240; TÝŽ, *Českoslovenští dobrovolci na cestě z Ruska do Francie. Severní cestou na západní frontu – sonda do válečné každodennosti*, *Slovanský přehled* 99, 2013, č. 1–2, s. 187–215; TÝŽ, *Bratrstvo. Všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914–1918)*, Praha 2015; TÝŽ, *Ostrov v bouři. Každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918–1920)*, Praha 2016; TÝŽ, *Každodenní život v ruských zajateckých táborech 1914–1915*, in: Jaroslav Láník – Tomáš Kykal a kol., *Léta do pole okovaná. Díl 2. 1915. Noví nepřátelé, nové výzvy*, Praha 2017, s. 392–411; TÝŽ, *Po boku srbských bratří. Čechoslováci v srbské dobrovolnické divizi v Dobrudži za první světové války: sonda do každodennosti jejich života*, in: Václav Štěpánek – Ladislav Hladký – Verica Koprivicová (edd.), *Od Moravy k Moravě III. Z historie česko-srbských vztahů – Od Morave do Morave III. Iz istorije češko-srpskih odnosa*, Brno 2017, s. 49–81; Libuše HOMEROVÁ, *S divizní pekárnou na frontách Velké války. Útržky ze vzpomínek bývalého c. a k. zásobovacího oficiála v záloze*, *Archivum Trebonense* 13, 2014, s. 47–59.

12) Jan GALANDAUER, *O struktuře české historické paměti. Zamyšlení nad vzpomínkou českého vojáka a zajatce*, *Historie a vojenství* 45, 1996, č. 1,

Právě témata každodennosti, resp. válečného prožitku a paměti pokládáme za nosná s odkazem na antropologické či kulturněhistorické přístupy k látce z oblasti vojenských dějin.¹³⁾ Tato optika přibližuje vojenské dějiny hlavnímu historiografickému proudu, kde, slovy Richarda van Dülmana, v rámci rozšiřování kulturně-vědecké perspektivy ve výzkumu dějin probíhá obecně jistý proces antropologizace, který jednoznačně staví do popředí subjektivní stránku zkušenosti a soustřeďuje se na jednání a myšlení konkrétního člověka.¹⁴⁾ Nabízející se cestou tak může být například studium

s. 132–136; Jana TEJKLOVÁ, *Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády*, *Historie a vojenství* 50, 2001, č. 2, s. 332–370; Petr JIČÍNSKÝ, *Listky z vojny (z osudů dobrých vojáků moravskobudějovického gymnázia za světové války)*, *Západní Morava* 9, 2005, s. 98–111; Michael SKOPAL, *Osudy českého vojáka v zákopech Velké války. Zápisky Bohumíra Kočky, vojáka 10. zeměbraneckého pěšího pluku, z let 1914–1918*, *Sborník prací východočeských archivů* 12, 2008, s. 159–236; Jaroslav ŠŮLA, *Paměti hronovského legionáře Bohumila Šindlera*, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku*, Liberec 2012, s. 253–276; Dalibor VÁCHA, *Vzpomínky na události, které se nikdy nestaly. Fámy z let 1914–1920 v paměti československých legionářů*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011, s. 97–128; TÝŽ, *Itálie očima legionářů. Italská zkušenost ruských dobrovolců*, in: Jitka Rauchová (ed.), *Věda, kultura a politika v československo-italských vztazích 1918–1951*, České Budějovice 2012, s. 59–75; TÝŽ, *Válka! Tedy válka! Počátek Velké války v legionářské literatuře a vzpomínkách*, in: Jaroslav Láník – Tomáš Kykal a kol., *Léta do pole okovaná. Díl 1. Proměny společnosti a státu ve válce*, Praha 2015, s. 301–313; Jiří HUTEČKA, *Kamarádi frontovníci. Maskulinita a paměť první světové války v textech československých c. a k. veteránů*, *Dějiny – teorie – kritika* 11, 2014, s. 231–265; TÝŽ, *Muži proti ohni. Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*, Praha 2016; Tomáš SEDLÁŘ, *První dny Velké války ve vzpomínkách příslušníka c. a k. pěšího pluku č. 54 Adolfa Kubička*, *Olomoucký archivní sborník* 12, 2014, s. 90–108; Ondřej KOLÁŘ, *Počátek války v egodokumentech příslušníků pěšího pluku č. 54*, in: Jaroslav Láník – Tomáš Kykal a kol., *Léta do pole okovaná. Díl 1. 1914. Proměny společnosti a státu ve válce*, Praha 2015, s. 188–196.

13) Viz např. Morton FRIED – Marvin HARRIS – Robert MURPHY (Hg.), *Der Krieg. Zur Anthropologie der Aggression und des bewaffneten Konflikts*, Frankfurt 1971; Jonathan HAAS (ed.), *The Anthropology of War*, Cambridge 1990; Azar GAT, *War in Human Civilization*, Oxford 2006; Christa HÄMMERLE, *Ein gescheitertes Experiment Die Allgemeine Wehrpflicht in der multiethnischen Armee der Hasburgermonarchie*, *Journal of Modern European History* 5, 2007, s. 222–243. Z českého prostředí srov. J. HUTEČKA, „New“ *military history*, s. 122–123.

14) Richard van DÜLMAN, *Historická antropologie*, Praha 2002, s. 7. Srov. také Martin NODL – Daniela TINKOVÁ a kol., *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007. Škálu moderních přístupů k vojenským dějinám skvěle tematizují Thomas KÜHNE – Benjamin ZIEMANN (Hg.), *Was ist Militärgeschichte?*, Paderborn 2000.

individuálního svědectví s cílem rekonstruovat vnímání a prostor pro jednání jednotlivců a skupin. Teprve koncentrace na „vnitřní dimenzi“ války a rozvoj mikrohistorických studií umožní nové náhledy zabíjení a umírání za vlast.¹⁵⁾ Naše studie by tak měla být střípkem do takto projektované mozaiky.

Každodenní život, resp. prožitek, je tématem, které se ve vztahu ke vzpomínkovým pramenům, reflektující dění na pozadí Velké války, nabízí.¹⁶⁾ Nejedná se samozřejmě o optiku neznámou, a to ani v českém dějepisectví, přesto nelze téma válečné každodennosti¹⁷⁾ označit za vyčerpané.¹⁸⁾ Důvodem je jak enormní množství dochovaných pramenů, tak také poměrně široká paleta konceptuálních rámců, jimiž lze téma uchopit. Proč právě první světová válka nabízí tolik materiálu pro nastíněné přístupy historického bádání? Rovina badatelská obsahuje například moment přitažlivého a dynamického finále modernizační transformace dlouhého 19. století, případně pro někoho vzrušující válečnou tematiku. Rovina autorská je pak tvořena až exponenciálním nárůstem počtu pramenů osobního typu.¹⁹⁾

15) R. van DÜLMAN, *Historická antropologie*, s. 7.

16) K pojmu každodennost např. Norbert ELIAS, *Zum Begriff des Alltags*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 1978, Sonderheft 20 – Alltag, s. 22–29; Werner BERGMANN, *Lebenswelt, Lebenswelt des Alltags oder Alltagswelt; Ein grundbegriffliches Problem alltagstheoretischer Ansätze*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 33, 1981, Nr. 1, s. 50–72; Konrad EHLICH (Hg.), *Erzählen im Alltag*, Frankfurt 1980; Brad S. GREGORY, *Is Small Beautiful Microhistory and the History of Everyday Life*, History and Theory 38, 2002, No. 1, s. 100–110; Ina-Maria GREVERUS, *Kultur und Alltagswelt. Eine Einführung in Fragen der Kulturanthropologie*, München 1978; Alf LÜDTKE, *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Lebensweisen*, Frankfurt – New York 1989; Hans-Gerd PROEDOEHL, *Theorie des Alltags*, Berlin 1983.

17) Karen HAGEMANN – Stefanie SCHÜLER-SPRINGORUM (Hg.), *Heimat – Front. Militär und Geschlechterverhältnisse im Zeitalter der Weltkriege*, Frankfurt am Main 2002; Christa HÄMMERLE, *Heimat/Front. Geschlechtergeschichten des ersten Weltkriegs in Österreich-Ungarn*, Wien–Köln–Weimar 2014; Hans Peter THURN, *Der Mensch im Alltag. Grundriss einer Anthropologie des Alltagslebens*, Stuttgart 1980.

18) Peter KOCH, *Kriegsalltag. Die Rekonstruktion des Kriegsalltages als Aufgabe der historischen Forschung und der Friedenserziehung*, Stuttgart 1989; Bernd ULRICH – Benjamin ZIEMANN, *Frontalltag im Ersten Weltkrieg. Wahn und Wirklichkeit*, Frankfurt 1995. V českém dějepisectví předložila souhrnné pojednání o každodennosti za Velké války naposledy Marie MICHLOVÁ, *Byli jsme a budem aneb Česká každodennost 1914–1918*, Řitka 2013.

19) První memoárové práce začaly vycházet již v průběhu samotného konfliktu, viz např. Ondřej KYPR, *Na vojně v Karpatech a Haliči*, Pardubice 1917. Na podobné práce je však nutné nahlížet obzvláště kritickým pohledem, neboť jejich vydávání bylo samozřejmě pod dohledem rousko-uherských úředních míst a plnily částečně i propagandistickou funkci.

Pro rakousko-uherskou armádu je nepřehlédnutelným zdrojem korespondence,²⁰⁾ která byla osvobozena od poplatků, a tvořila tak jeden z pilířů literarizace myšlenek a prožívaného světa mezi frontou a zázemím.²¹⁾ Navíc v roce 1916 se většina front, na nichž bojovali vojáci z českých zemí, ustálila a stabilizovala. Velké a zejména pravidelné přesuny útvarů již nebyly tak časté. Současně se čím dál větší masa vojáků ocitla v zajetí. Obě situace s sebou přinášely mimo jiné příležitost začít sepisovat dříve neutříděné útržkovité zápisky, nebo se sepisováním deníků a vzpomínek vůbec začít.²²⁾ Pro většinu účastníků byly prožité události natolik nestandardní a „ne-každodenní“, někdy až „ne-uvěřitelné“,²³⁾ že jejich literární zachycení považovali za určitý jim svěřený úkol.²⁴⁾ Ať už měli být čtenářem příbuzní či budoucí generace, zapisovali účastníci války do podrobných deníčků všechny události, které oni sami považovali za důležité. Od těch, co nejvíce přesahovaly jejich osobní horizont, jako třeba přesuny front či vstupy států do války, až po ty nejosobnější, jako byla smrt blízkého přítele. Doplnovaly je pasáže o (někdy velmi exotických) oblastech, kde se právě nacházeli, či popisy fungování drobné sociální skupiny v rámci vojenského kamarádství a podobně. Škála témat a v mnohých případech autenticita prožitku i literárního stylu, mnohdy až úsměvně neškoleného, činí tyto ego-dokumenty velmi čtivými a čtenářsky vděčnými a populárními.²⁵⁾ Právě onen subjektivní rozměr, coby určité okno do duše pisatele, je důvodem, proč je tento typ pramene tolik zajímavým, ba podstatným.

20) Viz David PAZDERA, *Korespondence jako jeden z pramenů pro výzkum každodennosti českých vojáků rakousko-uherské armády ve Velké válce*, Historie a vojenství 52, 2003, č. 1, s. 37–43.

21) Srov. Klaus LATZEL, *Vom Kriegserlebnis zur Kriegserfahrung. Theoretische und methodische Überlegungen zur erfahrungsgeschichtlichen Untersuchung von Feldpostbriefen*, Militärgeschichtliche Mitteilungen 56, 1997, H. 1, s. 1–30.

22) Pavla HORÁKOVÁ – Jiří KAMEN, *Přišel befel od císaře pána. Polní pošta – příběhy Čechů za první světové války*, Praha 2015, s. 113.

23) „Zde budu vyprávět příběhy z doby války. Nebudeš-li tomu věřit, nevěř, ale to co já Ti zde budu vyprávět, jest faktum pravda.“ Viz Josef NOVOTNÝ, *Zápisky z první světové války. Paměti českého vojáka z války a zajetí 1914–1918*, Petr Prokůš (ed.), Praha 2016, s. 11.

24) K tématu rozhojnění ego-dokumentů v souvislosti s první světovou válkou viz Mary HAMMOND – Shafquat TOWHEED, *Publishing in the First World War. Essays in Book History*, New York 2007.

25) Petr PLUHÁČEK, *Válečný deník. Český voják bojující v rakousko-uherské armádě na východní frontě za 1. světové války v letech 1914–1915*, František Tonar – Jiří Havíř (edd.), Brno 2008, s. 3.

Paměti jsou v první řadě odrazem prožitku a reflexí emocí s ním spjatých, nikoliv rezervoárem historických fakt, který je třeba vytěžit. Jakkoli právě takto jsou paměti a vzpomínky (nejen válečné) povětšinou využívány.²⁶⁾

Pramen a jeho kontext

Pro následující text jsme sice využívali velké množství (začasté vydaných) ego-dokumentů, vztahujících se k období první světové války, jádro našich tezí však stojí na jednom konkrétním modelovém prameni. Jde o vzpomínky Bedřicha Žida, rodáka z Olešnice u Týniště nad Orlicí, který válečná léta 1914–1918 prožil v řadách královéhradeckého c. k. pěšího pluku č. 18. Bohužel, o samotném autorovi bližší informace nemáme,²⁷⁾ víme jen to, co on sám sdělil na stránkách svých pamětí. Čili jen tolik, že byl profesí obuvnický dělník a žil v Olešnici v usedlosti čp. 69. Dále je zřejmé, že ve válce byl Bedřich Žid příslušníkem II. praporu 18. pěšího pluku.²⁸⁾ Židovy memoáry tvoří součást obsáhlejšího korpusu s názvem *Světová válka 1914–1918 ve vzpomínkách olešnických účastníků. Kniha první*, který zpracoval v letech 1927–1933 olešnický kronikář Alois Souček. Tato kronika se na základě osobních kontaktů ocitla v *Databázi dějin všedního dne*, která se nachází ve vlastnictví Historického ústavu Akademie věd České republiky a momentálně probíhá proces její digitalizace a katalogizace.²⁹⁾

C. k. pěší pluk č. 18 náležel mezi nejstarší jednotky habsburské armády, založen byl roku 1682 z rozhodnutí císaře Leopolda I. v důsledku nové fáze protitureckých válek. Číslovku 18 nesl jako ostatní rakouské jednotky od roku 1769. Poprvé se pluk zapojil do bojů v roce 1683 při obraně Vídně před tureckými vojsky i poté prošel většinou vojenských kampaní, které habsburská monarchie vedla. Pluk se účastnil tureckých válek v letech 1683–1688 a 1737–1738, válek o rakouské dědictví v letech 1741–1748, sedmileté války v letech 1756–1763, válek s revoluční i napoleonskou Francií v letech 1792–1815 (včetně bitev u Asperna a Wagramu), italských

26) Jan RANDÁK, *Životní světy, paměti a jejich interpretace*, in: Paměti a vzpomínky jako historický pramen, Milada Sekyrková (ed.), Praha 2006, s. 79–89.

27) Neúspěšná byla i snaha pátrat přímo v Olešnici, jak po případných příbuzných, tak za pomoci kronikářky obce Olešnice v obecních kronikách. Byť se jméno Žid mezi obyvateli objevuje, pravá totožnost Bedřicha Žida zůstává záhadou.

28) Alois SOUČEK, *Světová válka 1914–1918 ve vzpomínkách olešnických účastníků. Kniha první*, rukopis, s. 5–20.

29) Dostupné z URL: <http://www.hiu.cas.cz/cs/databaze/databaze-dejin-vsedniho-dne.ep/>, [cit. 3. 6. 2019].

válek v letech 1848–1849 a 1859, angažoval se při potlačení revoluce v Uhrách v roce 1848, v roce 1866 pluk prošel ohněm prusko-rakouské války (především v bitvách u Jičina a Hradce Králové), v roce 1878 se podílel na obsazování Bosny a Hercegoviny. Od roku 1830 byl pluk spojen s regionem východních Čech, kde se nacházel jeho doplňovací obvod. Ve Velké válce příslušníci královéhradeckého pěšího pluku č. 18 působili na několika frontách. Hlavní svazek pluku operoval především na haličské frontě, detašovaný II. prapor pluku byl nasazen na srbské a následně italské frontě, přičemž na sočské a korutanské frontě působil také detašovaný III. prapor pluku. Ačkoliv většinu času světové války 18. pěší pluk strávil na východní frontě, podceňovat nelze ani působení jeho příslušníků na Balkáně a především v Itálii, kam byl v létě 1915 převelen také detašovaný II. prapor, v jehož řadách působil právě Bedřich Žid. Na jižní frontě se tzv. osmnáctníci zapojili např. do řady krvavých konfliktů na řece Soči a prosluli především obranou rakouského opěrného, leč nehostinného postavení na strmých svazích Julských Alp, na Mrzlém Vrchu, odkud rakouská armáda kontrolovala přístup k Soči i komunikaci z Tolminu do Kobaridu. Na frontě pak příslušníci pěšího pluku č. 18 setrvali až do samotného konce války v listopadu 1918.³⁰⁾

Mobilizace

Bazálním tématem každodenního života let 1914–1918 byla bezpochyby mobilizace. Ta zcela rozvrátila dosavadní souřadnice, v nichž se do té doby život společnosti odehrával. Dlouhá léta míru v Evropě pomáhala budovat zvláštní atmosféru, na jedné straně opojné sladkosti³¹⁾

30) K dějinám c. k. pěšího pluku č. 18 srov. Jan NEUWIRTH, *Dějepis císařského královéhradeckého pěšího pluku č. 18. řadového pluku pěchoty Konstantina velkoknížete Ruského*, b. m. 1859; Gustav AMON VON TREUENFEST, *Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 18, Konstantin Grossfürst von Russland, von 1682 bis 1882*, Wien 1882; Friedrich NOVAK, *Achzehner „Immer vorwärts!“ Kriegsgeschichten vom k. k. Infanterie-Regimente Erzherzog Leopold Salvator Nr. 18*, Theresienstadt 1896; nověji pak Petr HAVEL, *Z dějin královéhradeckého pěšího pluku č. 18*, Hradec Králové 1993. Komplexně o historii nasazení pluku v první světové válce vyčerpávajícím způsobem pojednal Lukáš DULÍČEK, *Východočeši pod císařským praporem. C. a k. pěší pluk č. 18 v I. světové válce*, Praha 2015. Dále srov. TÝŽ, *C. a k. pěší pluk č. 18 na východní frontě v roce 1918*, in: Jaroslav Láník – Tomáš Kykal a kol., *Léta do pole okovaná. Díl 2. 1915. Noví nepřátelé, nové výzvy*, Praha 2017, s. 247–249; resp. Jan ČÍŽEK, *Cesta královéhradeckého pěšího pluku č. 18 na frontu v roce 1914 podle deníku kadeta Bohuše Růžičky*, Sborník prací východočeských archivů 12, 2008, s. 107–132.

31) Viz Max BROD, *Život plný bojů*, Praha 1966, s. 76.

fin de siècle a na straně druhé dusného napětí. Ze vzpomínek a pamětí je znát, i když to autoři explicitně nevyjadřují, že došlo po vyhlášení válečných stavů a mobilizací přeci jen k jisté „úlevě“ od čekání, které by bylo možné připodobnit k „tichu před bouří“, či k onomu okřídlenému „vysvobození válkou“. ³²⁾ Nicméně události a situace, které následovaly, předčily veškerá očekávání. ³³⁾ Vyhlášením mobilizace a válečného stavu vstoupil v platnost zákon o válečných úkonech. Ten mimo jiné stanovoval, že všichni práce-schopní muži do 50 let věku musí nastoupit válečnou službu. Současně došlo k omezením některých politických a občanských svobod (například svoboda shromažďovací, listovní tajemství, svoboda tisku a částečně i svoboda cestování). Reakce na tak kardinální zásah do života jednotlivce a potažmo i celé společnosti byly různé. S jistotou lze tvrdit, že by se hledal jen obtížně jedinec, který jím nebyl ve větší či menší míře zasažen. Takže ve vzpomínkách Bedřicha Žida, rodáka z Olešnice, hraje mobilizace formující roli: *„Bylo 26. července roku 1914, kdy se roznesla zpráva po celé říši Rakousko-uherské, by veškeré neaktivní mužstvo po 37. roku svého věku během 48 hodin se dostavilo ke svým vojenským útvarům. V ten den večer měly se pořádat různé slavnosti od různých spolků, jež za příčinnou všeobecné mobilizace byly odřeknuty. U nás byla právě pouť, která byla smutná. Lidé shromažďovali se v hloučkách na silnici a vyprávěli si, co nás čeká.“* ³⁴⁾ Už samo loučení s rodinou, nehledě na obavy z budoucnosti, patřilo k nejsmutnějším okamžikům nového života brance. Odvod byl tak zároveň událostí, kdy projev emocí i citů nebyl vnímán jako společenský prohrěšek. ³⁵⁾ Pohnutost okamžiku zůstala kodifikována také v paměti Bedřicha Žida: *„Brzy mluvilo se, že budou nové odvody. Řeči byly pravdivy. Nastaly nové odvody a po delším čase zvaly vyhlášky také osmnáctileté hochy k vojenské míře. Musil jsem se také dostavit k odvodu. Nenapadlo mně, že bych také mohl být odveden. A stalo se. Zůstal jsem před komisí jako omráčen, když jsem uslyšel, že jsem odveden. Šel jsem domů jako pozpátku, když jsem si pomyslel, že musím jít také na vojnu.“* ³⁶⁾

32) Manfred RAUCHENSTEINER, *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*, Graz–Wien–Köln 1993, s. 100.

33) Jack S. LEVY – John A. VASQUEZ (edd.), *The Outbreak of the First World War. Structure, Politics, and Decision-Making*, New York 2014.

34) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 5.

35) BRDEK, *Všední den v životě vojáků (1914–1918)*, rukopis, s. 3; Jan GALANDAUER, „České“ válečné nadšení na prahu světové války, in: Jaroslav Láník – Tomáš Kykal a kol., *Léta do pole okovaná*. Díl 1. Proměny společnosti a státu ve válce, Praha 2015, s. 85; J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 23–47.

36) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 5.

Podoba, průběh i prožívání mobilizace tak přirozeně představují kruciální téma historiografie první světové války, mimo jiné v rovině loajality (nejen českého) obyvatelstva k rakousko-uherské státní moci.³⁷⁾ Charakteristický byl totiž hladký průběh mobilizace, který neočekávalo ani samo velení armády. Kromě soudobého sociálně-disciplinačního tlaku,³⁸⁾ který představoval nejen státní aparát v čele s armádou, svou roli sehrála i škola a obecně společenské vnímání mužského ideálu.³⁹⁾ Byť tedy v denících můžeme číst zápisy jako ten, který si zapsal Josef Šrámek („*Jedeme zabíjet lidi, kteří nám nic neudělali. ,Bůh to chce, ‘ pravil nám polní páter ve svém kázání*“),⁴⁰⁾ zůstaly tyto pocity až na výjimky utajeny. Můžeme předpokládat, že vedle zmíněného společenského tlaku zde mohlo sehrát roli i obecně sdílené přesvědčení, že válka nebude trvat dlouho a vojáci budou „do švestek“ doma.

Jiří Hutečka ve své práci *Muži proti ohni* konstatoval, že jím analyzované prameny mají jednu věc společnou, a sice absenci jakéhokoliv druhu patriotismu.⁴¹⁾ Takřka okřídlenými se stala slova anonymního rakousko-uherského důstojníka, že Češi rukují jako ovce, bojují jako lvi, a když se ustupuje, radují se jako děti. Citace či parafráze se objevují v řadě vzpomínek na první světovou válku – a následně pak i v odborných historických pojednáních.⁴²⁾ Většina českých mužů o vojenské službě neuvažovala v kontextu vznešených ideálů občanské povinnosti.⁴³⁾ Dokonce ani po reformách z konce 60. let 19. století se armáda v monarchii nestala složkou občanské společnosti, nebyla považována za instituci „demokratickou“, „národní“ či „státní“ (v liberálním slova

37) Resumuje J. GALANDAUER, „České“ válečné nadšení na prahu světové války, s. 85–91.

38) Karin EGGER, *Disziplinierung in der k. u. k. Armee*, Diplomarbeit, Universität Wien, Wien 1996; Ulrich BRÖCKLING, *Disciplin. Soziologie und Geschichte militärischer Gehorsamsproduktion*, München 1997.

39) Christa HÄMMERLE, *Das Militär las „Schule der Männlichkeit?“ Erste Anmerkungen zum Projekt „Zwischen Akzeptanz und Verweigerung: Männlichkeit und Militär in der Habsburgermonarchie 1848–1918“*, in: *Zeitgeschichte.at*, Manfred Lechner – Dietmar Seiler (Hg.), Innsbruck 1999, s. 146–153.

40) *Paměti z první světové války Josefa Šrámků z Ústí nad Labem 1914–1918*, Brno 2008, s. 5.

41) J. HUTEČKA, *Císařovy bajonety. Motivace a morálka českých c. a k. vojáků za Velké války*, in: Jaroslav Láník – Tomáš Kykal a kol., *Léta do pole okovaná*. Díl 1. Proměny společnosti a státu ve válce, Praha 2015, s. 245.

42) Srov. např. Josef ŠEFL, *Paměti domobrance 28. pluku z války světové 1914–1918*, Pisek 1922, s. 10. Dále J. MAREK, *Beránci, lvi a malé děti*, s. 94.

43) Birgit ASCHMANN, „*Ehre – das verletzte Gefühl als Grund für den Krieg*“, in: *Gefühl und Kalkül. Der Einfluss von Emotionen auf die Politik des 19. und 20. Jahrhunderts*, Birgit Aschmann (Hg.), Stuttgart 2005, s. 151–174.

smyslu), ale spíše „císařovou“ (ve feudálním slova smyslu).⁴⁴⁾ Pro většinu vojáků Velké války tak byla vojenská povinnost mnohem prostšího rozměru: nahlíželi na ni jako na závazek, kterým jsou povinováni panovníkovi – a především – jako na závazek, před nímž není úniku.⁴⁵⁾

Sama problematika tzv. válečného nadšení (*Kriegsbegeisterung*), které provázelo vypuknutí první světové války, tak představuje stále živé téma zájmu sociálních věd, nejen historiografie.⁴⁶⁾ Zajímavé je, že onen fenomén se objevuje u všech států, které do válečného soukolí v roce 1914 vstoupily. Není bez zajímavosti, že se s obdobným válečným nadšením při vypuknutí druhé světové války již nesetkáváme.⁴⁷⁾ Lze pochopit faktory sociální disciplinace, soudobého maskulinního ideálu,⁴⁸⁾ jistého idealismu a snad i touhy po dobrodružství, přesto však, ona abnormální bezelstnost, jak to trefně zformuloval David Pazdera,⁴⁹⁾ s níž evropští muži na konci léta roku 1914 vytáhli se zbraní v ruce proti nepříteli, nepřestane udivovat. Za příklad mohou posloužit paměti Stanislava Františka Petra: „*Kdo by byl ještě před půl rokem tušil, že dojde i na nás „chlapce“? Jak brzy nás povolali! V únoru 1915 jsme se dověděli, že náš ročník půjde v březnu k odvodu. Přimo jsme toužili, aby nás odvedli, neboť tím bychom se zbavili školy.*“⁵⁰⁾

Střet s vojenským životem a armádní hierarchií

Mobilizace a zařazení do armádní mašinerie s sebou přinesly i novou zkušenost v podobě odlidštění jedince a jeho proměnu v součást soukolí

44) Ivan ŠEDIVÝ, *Opoždění vlastenci. Česká národní identita, armáda a brannost v českých vojenských časopisech druhé poloviny 19. století*, in: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Jan Klápště – Eva Plešková – Tomáš Sekyrka (edd.), Praha 2003, s. 277.

45) J. HUTEČKA, *Císařovy bajonety*, s. 245.

46) Souhrnně viz Jeffrey VERHEY, *Der „Geist von 1914“ und die Erfindung der Volksgemeinschaft*, Hamburg 2000.

47) Sumárně Georges HAUPT, *Krieg oder Revolution*, in: Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (V. Linzer Konferenz), Wien 1971, s. 9–30.

48) Viz Laurence COLE, *Military Culture and Popular Patriotism in Late Imperiam Austria*, Oxford 2014; Ivan ŠEDIVÝ, *The changing image of heroism and the military ideal in nineteenth-century Austria*, in: Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková (edd.), *Magister noster*. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Jana Havránka, CSc., Praha 2005, s. 507–516.

49) David PAZDERA, *Voják a zbraň*, in: Jiří Petráš (ed.), *Česká společnost a první světová válka*, České Budějovice 1999, s. 6.

50) Stanislav František PETR, *Pod rakouskou orlicí a českým lvem*, Praha 2015, s. 67.

vojenského tělesa.⁵¹⁾ I Bedřich Žid záhy zjistil, že v armádě (a ve válečném stavu) leccos funguje jinak, než v civilu: „*Po snídani šli jsme k magacínu fasovat oděv a ostatní věci. Šikovatel vyhodil ze dveří každému blůzu, kalhoty, čepici a mantl. Mně bylo všechno veliké a chtěl jsem si to proměnit za menší. Nepochodil jsem. Řekli mně, že na to není času a šikovatel uznal, že mám mundúr v pořádku.*“⁵²⁾ Stejně jako byly rozdílné reakce na tento stav, byly různé i vztahy k jeho nejviditelnějšímu symbolu, a sice k vojenské uniformě.⁵³⁾ „*Přiznávám se, že vojenský stejnokroj silně na mě působil. Potlačil zcela moji individualitu, cítil jsem se součástí obrovského těla, ztrácel jsem se v tom obrovském moři vojáků, skryt za stejnokroj a jméno voják, prováděl jsem věci, jež bych si byl nikdy nedovolil.*“⁵⁴⁾ Ač mohla být uniforma některými jedinci vnímána zpočátku jako něco cizorodého, postupem času se proměňovala v identitotvorný prvek. Stávala se prostředkem i výrazem příslušnosti, byla nositelem kolektivní identity a ve výsledku často uvolňovala destruktivní lidské pudy tvář v tvář extrémním situacím, jichž byla válka plná.⁵⁵⁾

Dramatickým zásahem do dosavadního života odvedenců byla už prvotní konfrontace s armádním režimem a vojenskými autoritami: „*Musili jsme se seřadit do čtyřstupů a s kufry na ramenou jít do kasáren. Za čtvrt hodiny jsme tam byli. Hned nás ubytovali do „cimer“ a velitel cimry, kaprál mu hoši říkali, já jsem tenkrát jeho hodnost ještě neznal, zavedl nás pro „kafe“ do kuchyně,*“ stojí ve vzpomínkách Bedřicha Žida.⁵⁶⁾ Na poměry si nepochybně lépe zvykali ti, které válka zastihla v době nástupu na základní vojenskou službu, resp. ti, kteří měli „vojnu“ ještě v živé paměti. Branci, kteří už touto bezprostřední zkušeností nedisponovali a které válka vytrhla z konsolidovaného civilního života, v němž již dosáhli jistého společenského postavení, na tom byli přirozeně hůře. Zařazení do armádní hierarchie tak bylo dalším citelným zásahem do prožívání vlastní identity – nezřídka

51) J. HUTEČKA, *Císařovy bajonety*, s. 244.

52) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 6.

53) K tomu viz Egbert APFELKNAB, *Waffenrock und Schnürschuh. Die Monturbeschaffung der österreichischen Armee in 18. und 19. Jahrhundert*, Wien 1984; Laurence COLE, *Vom Glanz der Montur: Zum dynastischen Kult der Habsburger und einer Vermittlung durch militärische Vorbilder im 19. Jahrhundert*, *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 7, 1996, s. 577–591.

54) Josef HODEK, *Hrst vzpomínek z první světové války*, Plzeň 2004, s. 2.

55) Michal ČERNOUŠEK, *Každodenní psychologie ve válkách*, in: Jan Gebhart – Ivan Šedivý (edd.), *Česká společnost za velkých válek 20. století (pokus o komparaci)*, Praha 2003, s. 56.

56) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 6.

se totiž proměnilo i sociální postavení, na které byli lidé zvyklí z civilního života.⁵⁷⁾ Chudý učitel se tak mohl stát důstojníkem a být nadřazenovi-movitému statkáři. Postavení důstojníka pak bylo tou nejblyžší stránkou vojenského života:⁵⁸⁾ „*Být oficírem by se nám ale líbilo všem. Znamenalo to více peněz, pěknou uniformu a dobré postavení. Nikdy, ani později, jsme nechápali, jak může český člověk vojnu tak hltat.*“⁵⁹⁾ Důstojnický status tak byl logicky žádaným cílem: „*Přišly závěrečné zkoušky. Měly pro nás ohromný význam, neboť pokud bychom v nich neobstáli, znamenalo to jít na frontu jako svobodník. Co znamená rozdíl mezi svobodníkem a důstojníkem, nepochopí nikdo, kdo sám nebyl na frontě. Jediný chybný povel a jediné špatné slovo při zkoušce mohlo vést k zhroucení všech nadějí.*“⁶⁰⁾

S přijetím nové sociální role, definované uniformou, i z toho vyplývajícího zařazení v hierarchii přichází konstruování nových sociálních vazeb, které jsou pro armádu a její fungování klíčové. A vzít v potaz je nutno i subjektivní osobnostní charakteristiky každého jedince, které se v extrémní situaci vyjevily, bez ohledu na vzdělání, předchází sociální postavení a nakonec i vojenskou hodnost. Základní jednotkou bývá v rámci armádního tělesa obvykle skupina přibližně třiceti mužů, tj. útvar, označovaný jako četa (*Zug*).⁶¹⁾ V kontextu rakousko-uherské armády k tomuto fenoménu přistupuje ještě jedna tradiční forma sebeidentifikace, a sice s plukem. „*V neštěstí poznáš prý přítele – tedy poznali jsme všichni, že není mezi námi u pluku rozdílu stavovského a národního, ale že všichni dohromady jsme velká rodina. Matkou naší vznešený pojem „pluk“, a my všichni jsme bratři.*“⁶²⁾ Taková skupina podle amerických sociologů „*formuje a vynucuje standardy chování, a jedincům pomáhá vydržet tlaky, které by jinak nedokázali přestát.*“⁶³⁾ Zároveň měla soudržnost této základní skupiny zásadní význam pro celé armádní těleso, neboť uvěřil-li voják, že svěřený úkol je ku prospěchu jeho nejbližším druhům, byl předpoklad, že rozkaz vykoná co nejzodpovědněji. Zároveň ovšem nelze pusit ze zřetele

57) Michael C. C. ADAMS, *The Great Adventure Male Desire and the Coming of WWI*, Loomington 1990.

58) Srov. István DEÁK, *Beyond Nationalism. A social and Political history of the Habsburg Officer Corps 1848–1918*, New York, Oxford 1990.

59) František ŠMÍDA, *Vzpomínky z vojny 1914–1919*, Miroslav Kobza (ed.), Olomouc 2014, s. 17–18.

60) S. F. PETR, *Pod rakouskou orlicí a českým lvem*, s. 79.

61) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 101.

62) Stanislav SUDA, *Deník z Velké války. Svědectví polního kuráta c. a k. armády z let 1914–1917*, Václav Kaška – Otakar Pospišil (edd.), Brno 2017, s. 79.

63) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 101.

i faktory poněkud jiné motivace. Skupina úkol vnímá jako důležitý, ale to spíše proto, aby se jeho plnění zbavila, aby vytlačila nepřítele z postavení, které její členy ohrožuje, či aby úkol splnila s minimálním úsilím a maximálním zajištěním přežití svých příslušníků tváří v tvář bojové situaci na straně jedné a vlastnímu velení na straně druhé.⁶⁴⁾ Z této situace se odvozuje další rozšířený fenomén (nejen) Velké války, a sice i z beletrie (např. dílo E. M. Remarquea) známé válečné kamarádství mužů, kteří prošli ohněm frontových bojů.⁶⁵⁾ Tyto sociální vazby nabyly na významu především na frontě. Zdejší pobyt s sebou přinášel do té doby neznámý tlak, a to nejen nebezpečí zranění či ztráty života, nedostatek a strádání, samotu a stesk po rodině, ale – možná překvapivě – i ubíjející rutinu a nudu.

Realita válečné fronty

Dalším zlomem, srovnatelným s mobilizací a odvodou, byl pro vojáky samotný odjezd na frontu. „*Prodělal jsem ještě několik neděl abrychtunk a byl jsem přidělen poprvé k marschkompanii. Oblékli nás do nového mundúru a ohlásili nám, že v nejbližších dnech odjedeme. Báli jsme se, abychom se nedostali na italskou frontu. Té jsme se báli,*“ vzpomínal na odjezd na frontu Bedřich Žid.⁶⁶⁾ Pokud pobyt v kasárnách po odvodu znamenal pro mnohé dramatický pokles životního standardu, frontové podmínky šly v tomto ohledu přirozeně ještě dál. „*Již v Budějovicích jsme poznali, že jedeme proti Itálii,*“ napsal Žid ve svých pamětech. „*Cestou zkusili jsme mnoho zimou, protože v Alpách bylo sněhu po kolena. Po dvou dnech a dvou nocích byli jsme na místě. Také tam bylo mnoho sněhu a dosti kruté mrazy. Byli jsme tam jako ztraceni.*“⁶⁷⁾ Třebaže dnes vnímáme první světovou válku především optikou krvavých masakrů, skutečná realita byla odlišná a bojové střety paradoxně představovaly v celkovém úhrnu spíše vybočení – jakkoliv intenzivní a katastrofické – z běžného každodenního normálu. Pro dnešního čtenáře, který je ovlivněn klasickou „bitvologií“, je tak až překvapivě, že jádro vzpomínek účastníků Velké války nepředstavují kruté boje, ale spíše demotivující ubíjení času a čekání na menáž, hlídku, přesun nebo právě útok. V popisech frontové každodennosti se objevují i poměrně intimní zmínky o činnosti, která by se v literatuře objevovala jen stěží, o vyměšování neboli o chození „někam“.⁶⁸⁾

64) J. HUTEČKA, *Císařovy bajonety*, s. 257.

65) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 51.

66) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 7.

67) Tamtéž, s. 8.

68) Jaroslav JANDA, *Moje vzpomínky na světovou válku 1914–1918*, Jaroslava Hlaváčková (ed.), Praha 2016, s. 105.

Na druhé straně nechybí popisy situací vážnějších, dokonce i přímých bojů. Dominovala dělostřelba, méně časté byly přestřelky, o to hroznější, jakkoliv vlastně nejvíce vzácný, pak ale byl boj muže proti muži.

Jelikož první světová válka s sebou přinesla také prudký rozvoj techniky, museli se účastníci na frontách kromě všech dosud zmíněných novot a změn v životě vyrovnávat i s dosud neznámými, nebo málo užívanými prostředky. Jakýmsi symbolem se stala nová zbraň, letadlo. Novinkou bylo také užívání nepohodlných a nepopulárních plynových masek. Dosud užívané drátěné zátarasy byly v rámci absolutní dehumanizace „vylepšovány“ elektrickým proudem. Zcela běžné bylo užívání nejrůznějších druhů světlic. Všechny tyto výtoby techniky jen potvrdily trend, zjevný již v předchozích konfliktech. Vojska složená z rekrutů z venkova přestávala vyhovovat a na vojáky začaly být kladeny nároky analogické spíše pro práci dělnictva. Zejména u dělostřelců je podoba celkového souhrnu bojové činnosti s tovární výrobou nepřehlédnutelná. Jejich zbraň představuje velký komplikovaný stroj, munice je pak materiálem, který se musí zpracovat.⁶⁹⁾ Tomuto trendu a změnám se vojáci poměrně rychle přizpůsobovali.

Ani vynalézavost mužů v poli nedokázala zakrýt postupný rozklad materiálních, fyzických a také psychických sil c. k. vojsk. S ohledem na hospodářské potíže monarchie a s tím spjaté zásobovací problémy je až překvapivé, jak dlouho se na frontě, coby místu s největší koncentrací na jedné straně potřeb a na druhé straně nedostatku, podařilo udržet morálku. O konci války bylo rozhodnuto v druhé polovině roku 1918. Poslední pokus o zvrát na italské frontě skončil nezdarem a tím eskaloval i rozvrat dosud se držící rakousko-uherské branné moci. Na něm měla podíl celá řada dlouhodobých i bezprostředních faktorů: svou roli sehrály jak politické a ekonomické vlivy působící zvenčí, tak také destruktivní vliv tíživé personální a materiální situace polních vojsk i průběh jejich štěpení bezprostředně před zahájením spojenecké ofenzívy.⁷⁰⁾

Zásobování a stravování na frontě

Není překvapivým zjištěním, že vydatnost stravy a pravidelnost zásobování patřily k pilířům stability armády, její síly i morálky, stejně jako skutečnost, že otázka stravování a zásobování patřila mezi nejcitlivější

69) D. PAZDERA, *Voják a zbraň*, s. 7.

70) Josef FUČÍK, *K posledním bojům a rozpadu rakousko-uherské armády v říjnu 1918*, *Historie a vojenství* 48, 1999, č. 1, s. 27.

faktory, na něž mužstvo hledělo obzvláště bedlivě.⁷¹⁾ Vzpomínky Bedřicha Žida tento zřetel také zachycují: „*Italský letec rozbil nám bombou lanovou dráhu, která nám dopravovala menáž. Střelba trvala tři dny a tři noci a v té době nemohla se lanová dráha opravit. Za tu dobu vypostili jsme se dost. Teprve čtvrtého dne dostali jsme menáž. Dostali jsme všeho dost, protože bylo vyfasováno pro plný stav a nás bylo mnohem méně.*“⁷²⁾

Přidělování potravin probíhalo v rakouské armádě zároveň s výdejem jídla od polních kuchyní, nejčastěji s polním obědem. Vojáci dostávali základní potraviny, tj. chléb (průměrně půl bochníku za den), suchary (jednou za 10 dní, množství záviselo na hodnosti vojáka, důstojníci dostávali více) a brambory. Také se fasoval sýr (většinou ve tvaru koule o průměru asi 14 cm) a rozděloval se mezi 12 mužů. V přidělech vína docházelo k častým výkyvům. Vojáci jej pili samotné nebo si jím vylepšovali chuť čaje. Z alkoholických nápojů se vydával ještě rum, přičemž o jednu láhev se dělilo několik mužů. Výjimečně dostávali vojáci pivo ze skromných zásob místních pivovarů nebo z darů rakouských patriotů, kteří tak podporovali muže na frontě. Vojáci fasovali také kuřivo, ať už cigarety či dýmkový tabák v balíčcích.⁷³⁾ Je pravda, že světová válka zásadním způsobem přispěla k vítězství cigarety nad dýmkou. Důvody byly zejména praktické. Snadná dostupnost tabáku, působení stresu, nedostatek a nepravidelnost stravy, ubíjející nuda a jistě také potřeba sociální koheze vedly k tomu, že se enormně zvyšoval počet kuřáků.⁷⁴⁾

S tím, jak se ovšem postupem času zhoršovala hospodářská situace monarchie, blížící se vyčerpání, začal se nedostatek více a více projevovat i na frontě. Opět zafungovala vojácká vynalézavost a schopnost přizpůsobit se. Slovy Dalibora Váchy, mnohdy se zdá, že život vojáka se doslova smrskával na touhu po jídle a spánku.⁷⁵⁾ Nouzi začali vojáci pociťovat roku 1916, vrcholu pak dostoupila situace v polovině roku 1918, kdy již zázemí nebylo s to armádu zásobovat.⁷⁶⁾ Nelze se proto divit, že dominantním téma-

71) Viz Petr BJAČEK, *Stravování rakousko-uherské armády za první světové války pohledem vojáků z českých zemí*, diplomová práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha 2017; TÝŽ, *Tabák a kuřácké potřeby v zákopech první světové války*, *Historie a vojenství* 67, 2018, č. 2–3, s. 116–121, 98–104.

72) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 10.

73) J. TEJKALOVÁ, *Haličská fronta očima českých vojáků*, s. 349.

74) Petr BJAČEK, *Tabák a kuřácké potřeby v zákopech první světové války*, *Historie a vojenství* 67, 2018, č. 2, s. 118.

75) D. VÁCHA, *Ostrov v bouři*, s. 111.

76) J. FUČÍK, *K posledním bojům a rozpadu rakousko-uherské armády*, s. 28.

tem většiny vzpomínek (především na rok 1918), je obstarávání proviantu. Při shánění potravin bylo klíčové, zda se vojáci pohybovali na domácím či nepřátelském (dobytém) území. Ani Bedřich Žid nebyl ochuzen o tuto zkušenost: „*Cesta vlakem trvala asi 9 dní. Jeli jsme přes Tyroly, Vídeň, Brno, Přerov, Krakov, Přemyšl, Lvov, až v Kopyčinci⁷⁷⁾ jsme vystoupili. Cestou zkusili jsme mnoho hladu, zimy a všeho zlého. Z hladu pouštěli jsme se do všeho, co jsme na nádraží viděli. Otvírali jsme zaplombované vagony, vykrádali jsme je a o vše jsme se dělili. Prodávali jsme také erární věci a za peníze kupovali jsme živobytí.*“⁷⁸⁾ Na domácí půdě dbali vojáci zákonů a za potraviny civilním obyvatelům řádně platili. Naopak na území opanovaném byly krádeže potravin běžnější, třebaže oficiálně platila nařízení, že i na dobytém území platí stejné zákony jako v Rakousko-Uhersku, ba dokonce byl stanoven i směnný kurz mezi jednotlivými měnami.⁷⁹⁾ Toto samozásobitelství nabývalo na významu s tím, jak rostl nedostatek, neboť na frontu dodávaný sortiment potravin se postupně více a více zužoval.⁸⁰⁾ Ani ve vojenských nemocnicích nebyly poměry výrazně lepší.⁸¹⁾

Frontovní strašáci: zranění, nemoci a smrt

Na frontě – a nejen na ní – se vojáci také museli vyrovnávat s všudypřítomnou smrtí.⁸²⁾ Jakýmsi mementem, které v té souvislosti ulpívало v paměti, byl první pohled na raněné či mrtvé.⁸³⁾ Tím, co vojáký děsilo možná více než smrt sama, bylo právě nebezpečí zranění, postihující tělesnou integritu a tím i maskulinní identitu.⁸⁴⁾ Smrt byla totiž „definitivní“, a to i v rámci každodenního chápání.⁸⁵⁾ Bylo to právě zranění, resp. smrt v boji, co v očích oné primární vojenské skupiny (v rakousko-uherském kontextu čety) představovalo nejvyšší stupeň nebezpečí. A tím myslíme

77) Kopyčynec (ukr. Копичинці, pol. Kopyczyńce) je město v Ternopolské oblasti na Ukrajině. Leží zhruba 55 kilometrů jihovýchodně od Ternopolu a zhruba 180 kilometrů od Lvova.

78) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 11.

79) J. TEJKALOVÁ, *Haličská fronta očima českých vojáků*, s. 346.

80) Tamtéž, s. 349.

81) M. MICHLOVÁ, *Byli jsme a budem*, s. 65.

82) Srov. Marc CRÉPON, *The Thought of Death and the Memory of War*, Minneapolis 2013.

83) M. ČERNOUŠEK, *Každodenní psychologie ve válkách*, s. 54.

84) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 180–186.

85) Meinhard ADLER, *Tod als Notwendigkeit, Töten als Alltäglichkeit*, in: Rolf Winau – Hans Peter Rosemeier (Hg.), *Tod und Sterben*, Berlin – New York 1984, s. 262–288.

nejen smrt samotnou, ale i důsledky bojových střetů a následného početního oslabení vojenských útvarů.⁸⁶⁾ Ještě horším strašákem než smrt však bylo zmrzačení, které dotyčný přežil, jak výmluvně ukazují slova Stanislava Františka Petra: „*Musím říci, že jsem nikdy nepomýšlel na smrt jako mnoho jiných, kteří ji snad předvíдали. Báł jsem se jen, abych nebył zraněn tak, abych mnoho trpěl anebo se stal invalidou. Báł jsem se, jako většina ostatních zejména zranění břicha.*“⁸⁷⁾ Na druhou stranu nemoc či lehké zranění byly naopak cestou, jak z fronty (alespoň načas) utéct, jak ukazují paměti Židovy: „*Trochu jsem onemocněł a dostal jsem se na marodku. Protože se nemoc horšila, byl jsem odvezen ambulančním vozem do civilní nemocnice v České Lípě. V nemocnici bylo mně to dlouhé a nemohl jsem si zvyknout na zápach karbolky. Přece však to bylo mnohem lepší, nežli cvičení s kvěry.*“⁸⁸⁾

Jen velmi obtížně rekonstruueme způsoby, jak se vojáci vyrovnávali se smrtí a především s tím prostým faktem, že sami zabíjeli. Podstatným rysem vzpomínek na frontové boje první světové války je totiž skutečnost, že takřka nereflktují vlastní proces eliminace nepřítel. Život na frontě přitom takové okamžiky přinášel a ty mnohdy byly mnohem brutálnější svou bezprostředností. Jeden takový tragický, až šokující okamžik zakořenil i v paměti Bedřicha Žida: „*Iyběhli jsme z kaverny a spatřili jsme před sebou Taliána, mladého hochu. Jak se u nás ocitł, nevěděli jsme. Měl ruce zdvižené na znamení, abychom ho nestřileli. Laitnant telefonoval o zajatci k batalionu hejtmanovi Prašovi, který odpověděl, aby byl zajatec k němu předveden. Já a ještě jeden vojín předvedli jsme Itala před hejtmana Praše. Chudák se nenadál, že si jde pro smrt. Hejtman se ho ptal, proč přeběhl. Zajatec odpověděl, že Italové budou dělat velkou ofenzívu a že nám to přišel říci. Na ta slova vytáhl hejtman revolver a chudáka zastřelil. Skácel se hned k zemi a v pár minutách skonil. Na rozkaz hejtmanův musili jsme zastřeleného hned pochovat.*“⁸⁹⁾

Pasáže, které nejvlastněji podstaty války, tedy zabíjení, zmiňují, jsou poměrně vzácné.⁹⁰⁾ Zabíjení, jež je v soudobých vzpomínkách tedy prakticky tabu, se v textech vznikajících s časovým odstupem mění v topos „já nestřilel“.⁹¹⁾ Tato skutečnost je další připomínkou toho, pod jakým zor-

86) Antony KING, *The Word of Command. Communication and Cohesion in the Military*, Armed Forces and Society 32, 2006, No. 4, s. 493–512.

87) S. F. PETR, *Pod rakouskou orlicí a českým lvem*, s. 106.

88) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 7.

89) Tamtéž, s. 9.

90) P. HORÁKOVÁ – J. KAMEN, *Přišel befel od císaře pána*, s. 171.

91) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 169; Frederic SMOLER, „*The Secret of the Soldiers Who Didn't Shoot*“, American Heritage 40, 1989, No. 3, s. 37–45.

ným úhlem je třeba číst válečné vzpomínky, které představují specifický žánr se svými limity.⁹²⁾ Naproti tomu obrazy destruktivních deformací lidských těl, a to včetně detailního popisu, jsou v textech českých vojáků téměř běžným jevem, což kontrastuje právě s mlčením o zabíjení nepřátel.⁹³⁾

Mezi válečnou každodennost ve vztahu ke zdravotnictví je pak třeba připočíst nejen válečná zranění z frontových bojů, ale i – v důsledku zhoršující se výživy vojska – výrazně narůstající podíl interních onemocnění.⁹⁴⁾ Nedostatečně živěné organismy pod dlouhodobou fyzickou a také psychickou zátěží začínaly postupně kolabovat a náchylnost k onemocněním se nezadržitelně zvyšovala. Změna poměru vyřazení z boje z důvodu utržených zranění, nebo z důvodu choroby je patrná i z práce vojenských lékařů.⁹⁵⁾ Byť se objevuje ve vzpomínkách vojáků kritika poměrů, je nutné jejich výkony vnímat v kontextu dané doby a specifické situace. Řadoví vojáci například kriticky, až s odporem pohlíželi i na tak bohulibou činnost vojenských lékařů a erarů, jakou bylo očkování.⁹⁶⁾ Preventivní kroky však nemohly postačovat a zejména v důsledku kumulace velkého množství jedinců na malém prostoru docházelo k šíření nejrůznějších nákaz. Primárním problémem fronty byla totiž hygiena: „Byli jsme ubytováni vprostřed města ve velké budově, pravděpodobně byla to asi škola,“ vzpomínal Bedřich Žid. „Byli jsme utmáceni dlouhou cestou a těšili jsme se, že si řádně odpočineme. Leželi jsme na holé podlaze, ale to nám nevadilo, protože jsme byli zvyklí na tvrdé lůžko. Horší bylo, že nás pronásledovaly štěnice, které na nás padaly jako déšť a marně jsme se před nimi zabalovali. Měli jsme všichni tělo jako v ohni.“⁹⁷⁾ Nebezpečí, plynoucího z nedostatečné hygieny, si byly armádní kruhy vědomy, proto začaly být za frontou budovány např. lázně, což přineslo nemalé zlepšení. Pro jejich výstavbu byly využity jak stávající budovy, tak také speciálně upravené novostavby. Návštěva lázní, pokud byly tyto zřízeny v obydlené oblasti, se také stala vítanou příležitostí pro rozličné nákupy toho, co vojáci zrovna postrádali (a samozřejmě co bylo možno vůbec koupit).⁹⁸⁾

Samostatné téma pak tvoří specifická problematika „simulantství“ a zámeřných zranění. Vojáci se tímto způsobem snažili dostat na dovolenou domů

92) J. TEJKALOVÁ, *Haličská fronta očima českých vojáků*, s. 332.

93) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 180.

94) Tamtéž, s. 275.

95) Souhrnně Ulrich BENDELE, *Krieg, Kopf und Körper: Lernen für das Leben – Erziehung zum Tod*, Berlin 1984.

96) S. SUDA, *Deník z Velké války*, s. 160.

97) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 10.

98) J. TEJKALOVÁ, *Haličská fronta očima českých vojáků*, s. 340.

či alespoň do lazaretu, aby unikli šířajícím poměrům na frontě. K tomu vedly mnohé cesty: záměrné znečištění zranění nebo pobodání rány hmyzem, aby otok dosáhl větších rozměrů. Mýdlo nalezlo využití v simulaci kapavky, pojidáním syrových brambor či zmrzlých konzerv se vojáci snažili vyvolat průjmý. I z Haškova *Švejka* vstoupily do obecného povědomí metody, jak si za pomoci injekční stříkačky s vhodným prostředkem způsobit vysokou horečku.⁹⁹⁾ Konkrétně vzpomínky Bedřicha Žida vyvolávají až překvapení, jak snadné mohlo být „hodit se marod“: „*Hůře bylo, když dovolená končila a já se chystal na dalekou cestu jako pes na popravu. Umínil jsem si, že do fronty nedojedu. Asi dvě hodiny cesty vlakem za Vídní na jednom nádraží hlásil jsem se marod. Hned jeden kaprál od sanity zavolal sluhy, aby mě odnesli, že jsem těžce nemocný. Odnegli mě do špitálu ve Vídeňském Novém městě. Tam mě doktor prohlédl a shledal, že mám tyfus. Mně však nebylo nic, měl jsem jen strach z fronty.*“¹⁰⁰⁾

Psychika ve válce a tlak fronty

Pobyť na frontě, pohybuující se mezi dvěma pravidelně se střídajícími póly ubíjející rutiny a aktivizujících okamžiků útoku anebo obrany, představoval extrémní tlak na psychiku vojáka. Výmluvně hovoří deníkový zápis Bohumila Sperlinga: „*Dny ubíhají ve stále jednotvárnosti. Jen večer jest trochu živěji. Dole někde dle všeho v Lublinu hraje vojenská hudba pochody a valčíky střídavě. Mnohé z nich známé tančil jsem před lety. Co vzpomínek na pěkné časy vybaví těch pár valčíků. Vzpomínám na všechny tanečnice na legraci o půl noci a na mnoho těch, kteří již nejsou mezi námi. Jest věru směšným ten nynější život. Po půl hodině po hudbě začala kanonáda, a tak mnohému pěkné vzpomínky, které se mu při hudbě vybavovaly, byly také jeho posledními.*“¹⁰¹⁾ Tlak fronty, nejen pocit vlastního ohrožení, ale i vyrovnání se s tím, že je člověk aktivní součástí válečné mašinerie, mohly vést k velmi smutným situacím, jako byla ta, kterou popisuje v dopise František Michalec: „*Psal jsem včera, že jsem byl na pohřbu Schnielzlinga, nějak chudák si rozrušil mysl, že viděl v každém jen svého nepřítele, a vzal si to tak k srdci, že se na Bílou sobotu zastřelil. My ho všichni velice litujeme, i jeho rodinu, neboť to byl opravdu hodný člověk...*“¹⁰²⁾

99) M. MICHLOVÁ, *Byli jsme a budem*, s. 68–69.

100) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 11.

101) Leonard HOBST, *Český důstojník na frontách monarchie. Válečný deník*, Brno 2003, s. 54–55.

102) Libor MICHALEC (ed.), *Pradědova válka. Dopisy z fronty (1914–1918)*, Praha 2018, s. 109.

Z hlediska psychické pohody vojáků sehrála negativní roli i problematika ztráty kontroly. Civilní život měl jistý daný řád, který mohl dotyčný do jisté míry ovlivňovat, a dokonce utvářet. V poli tomu bylo zcela jinak. Voják neměl sebemenší jistotu, situace se mohla kdykoli měnit a on nebyl pánem svého času. Nemohl určovat, kdy a kam se bude pohybovat, kdy a co bude jíst, kdy bude spát. V jistém smyslu ani nevěděl, zda bude v následujících okamžicích žít. Dejme znovu slovo Bedřichu Židovi: „*Dali nám hodinu odpočinek a municí, kterou nám přiložili, musili nám odebrat a vézt na vozech, poněvadž váha na zádech byla nesnesitelná. Tu hejtman Praš hlásí všemu vojsku, že v nejbližších dnech dostane se do nejkruťejších bojů. Výzýval nás, abychom snažili se vytrvat do posledního vzduchu. Tento rozkaz byl nám velice odporový. Pochodovali jsme dále mezi obrovskými skalami. Trvalo celý den, nežli jsme se ocitli v Čačaku.*¹⁰³⁾ *Tak, tak, že jsme tam dorazili, protože každý byl chůzí velice znaven. Byli jsme ubytováni po stodolách ve slámě a seně, což si každý liboval. Z nejlepšího spánku musili jsme o půlnoci vstát, a co nejrychleji jsme se z vesnice vzdálili, protože přišlo hlášení, že se nepřítel blíží.*“¹⁰⁴⁾ Pobyt vojáků na frontě, zejména řadových, tak byl jednou velkou nejistotou a chaosem. O negativních dopadech takovýchto stavů na psychiku vojáka není třeba pochybovat: „*Odpadla mně chuť ke všemu a myslíval jsem, jak bych se s pozice dostal pryč,*“ vzpomínal Bedřich Žid. „*Poranit jsem se nechtěl, protože to bylo nebezpečné. Bylo by bývalo z toho vyšetřování. Pustil jsem konečně vše s myslí a nechal jsem vše osudu. Co člověka čeká, tomu se stejně nevyhne a nemine ho to a byl jsem nade vším lhostejným.*“¹⁰⁵⁾ S potřebou psychicky se vyrovnat s realitou bojů a s výše zmíněnou potřebou zabíjet, případně s hrozbou zabití, paradoxně pomáhala forma bojů za Velké války. S ohledem na funkčnost moderních zbraní totiž byly bezprostřední střety muže proti muži vzácnější než v minulosti. Čím méně toho o sobě protivníci věděli, čím více byl nepřítel anonymní, odosobněný, tím snazší bylo na něho vystřelit.¹⁰⁶⁾ Na druhou stranu kontaktu mezi oběma stranami fronty nebylo možná zamezit, ba dokonce byl cíleně vyhledáván všemi zúčastněnými (především na východní frontě) v zájmu šíření propagandy a rozvratu morálky nepřítele.¹⁰⁷⁾

103) Čačak (srb. Чачак) je město v Srbsku, 145 km jižně od Bělehradu, ležící na řece Zapadna Morava.

104) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 10.

105) Tamtéž.

106) Srov. Joanna BOURKE, *An Intimate History of Killing. Face to Face Killing in Twentieth Century Warfare*, New York 1999.

107) Souhrnně Klaus-Jürgen BREMM, *Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Darmstadt 2013.

Reakce na tlak, nebezpečí, ztrátu ideálů i únavu z válečného nedostatku měla mnoho tváří. Jako první obvykle nastupovala rezignace, objevují se i indicie o existenciální krizi vojáků.¹⁰⁸⁾ A v neposlední řadě bylo řešením v neúnosné situaci i zajetí, případně přímá dezerce.¹⁰⁹⁾ Na východní frontě nebyly dezerce vzácné ani v předchozím období, masového charakteru však nabyly po uzavření brestlitevského míru.¹¹⁰⁾ „Byli jsme v zákopech tři dni a tři noci. Nebylo moc příjemné ležet na holé zemi, když tam už v noci byly přímrazky. Po tu dobu, co jsme leželi v zákopech, bylo nápadně ticho, a odnikud žádné zprávy nepřicházely. Poslední noc nastala veliká změna. Polovička naší setniny v 11 hodin přeběhla do zajetí. Mnoho nás u kompanie nezůstalo.“¹¹¹⁾ Problematika dezercí, resp. v širším kontextu zajetí, je dalším velkým tématem spjatým s historií Velké války. V důsledku spoléhání se na zkušenosti z předchozích konfliktů, které trvaly relativně krátce, byly vysoké počty zajatců problematické pro všechny bojující státy. Například v Německu ještě v srpnu 1914 počítali nanejvýš se 160 000 zajatci po celou dobu trvání války.¹¹²⁾ Nicméně jen v Rakousku se už během prvního půlroku války v zajetí ocitlo téměř 1,5 miliónů mužů.¹¹³⁾ Situace, kdy počty zajatců prakticky vyrovnávaly počty v poli stojících vojáků, tak můžeme považovat za další z fenoménů, které Velká válka přinesla.¹¹⁴⁾

Avšak ani osobní rozhodnutí nechat se zajmout nebylo otázkou úplně snadnou, neboť to byl samozřejmě nebezpečný krok do neznáma. Řada vzpomínek také ukazuje, že zajetí bylo často věcí konkrétního okamžiku, nikoliv promyšleným plánem.¹¹⁵⁾ Je třeba mít na paměti, že legionářská

108) P. HORÁKOVÁ – J. KAMEN, *Přišel befel od císaře pána*, s. 222.

109) Ulrich BRÖCKLING – Michael SIKORA (Hg.), *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1998.

110) Viz monotematické číslo časopisu *Zeitgeschichte* 25, 1998, č. 11–12, téma: Kriegsgefangenschaft 1914–1920: am Beispiel Österreichs und Russlands.

111) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 11.

112) Jana ZÁTKOVÁ, *Masové zajatectvo a zajatecké tábory jako fenomén I. světové vojny. (Na příklade oblasti vojenského velitelstva Bratislava v roku 1914)*, in: Jaroslav Lánik – Tomáš Kykal a kol., *Léta do pole okovaná*. Díl 1. Proměny společnosti a státu ve válce, Praha 2015, s. 351.

113) Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Češi v zajetí a zajatci v Čechách*, in: Jiří Petraš (ed.), *Česká společnost a první světová válka*, České Budějovice 1999, s. 9.

114) Celkový počet zajatců v Rakousku-Uhersku viz tabulka: Verena MORITZ – Hannes LEIDINGER, *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich (1914–1921)*, Bonn 2005, s. 331; obráceně pak Reinhard NACHTIGAL, *Russland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918)*, Remshalden 2003.

115) Zdeňka KULHAVÁ – Libor STEFAN (edd.), *Cesta legionáře kolem světa. Z paměti Antonína Matejska*, Pelhřimov 2017, s. 15; Václav TŘEŠL,

zkušenost, nadto často kodifikovaná zpětně,¹¹⁶⁾ tudíž nejspíš do jisté míry stylizovaná, není obecně platnou. Ač to zní banálně, zvláště v případě tématu zajetí a vstupu do legií, více než kdy jindy je třeba zasadit každý jeden případ do odpovídajícího kontextu. Jiná byla cesta do řad odboje v případě Vladimíra Vaňka, kterého zastihla válka v Rusku,¹¹⁷⁾ resp. Ladislava Preiningera, jenž zase pobýval ve Francii.¹¹⁸⁾ Cesta k československému dobrovolnickému vojsku vedla většinou přes zajetí.¹¹⁹⁾ Přičemž i z legionářských pamětí vysvítají indicie, že jednou z motivací byla snaha uniknout tíži a bídě, případně naopak paradoxně nudě a stereotypu zajateckých táborů. Na druhou stranu kupř. vzpomínky Josefa Novotného dosvědčují, že ani podmínky v zajetí nepřiměly každého ke vstupu do legií.¹²⁰⁾ Složitost takového rozhodnutí výmluvně odráží vzpomínky Václava Trešla, který popisuje své vnitřní boje a nejistotu ohledně takového kroku. Svůj záměr dokonce skrýval před vlastním bratrem, který měl, jeho slovy, jiné názory a zájmy. U Václava Trešla však nakonec i přes jeho proklamovaný antimilitarismus zvítězil pocit závazku k národu.¹²¹⁾ I to je samozřejmě aspekt, který hrál svou roli. Právě v takových pasážích je však klíčová otázka autenticity, resp. doby vzniku textu.

Nepřekvapí, že tou hlavní kotvou byla vzpomínka na rodinu, příbuzné a přátele, kteří v té „válečné době, vymknuté z kloubů“, představovali takřka automaticky zosobnění starých dobrých časů míru. Toto pouto bylo udržováno prostřednictvím poštovní pošty a vzájemné korespondence, méně často, avšak o to toužebněji, prostřednictvím dovolených. Tento motiv nacházíme i v pamětech Bedřicha Žida: „*Netrvalo to však dlouho a dostal jsem rozkaz, abych si všechny své věci spakoval a dostavil se k batalionu. Byl jsem zvědavý, proč se tam mám dostavit. Ač jsem velice spěchal, trvalo mně to půl hodiny, než jsem se na batalion dostal. My byli trochu jako*

Kronika mojí velké války, Zdeněk Vybíral (ed.), Praha 2018, s. 79; *Paměti z první světové války Josefa Šrámka*, s. 10.

116) Výslovně to uvádí např. Ladislav PREININGER, *Přísaha. Deník legionáře Ladislava Preiningera*, Milena Freimanová (ed.), 3. vydání, Praha 2016, s. 49, ale z logiky vývoje lze tento případ do velké míry zevšeobecnit.

117) Vladimír VANĚK, *Moje válečná Odyssea. Osudy starodružníka ve čtyřech dílech*, Praha 1925, s. 31–50.

118) L. PREININGER, *Přísaha*, s. 50–74.

119) Čeněk KLOS, *Boj s rakouskou hydrou (Za svobodu vlasti)*, Praha 1921, s. 37–72; Josef DUFKA, *Přál jsem si mít křídla. Vzpomínky hluckého legionáře v letech 1937–1938*, Velehrad 2002, s. 36–44; Jindřich BEJL, *Deník legionáře*, Praha 2013, s. 45–93; V. TREŠL, *Kronika mojí velké války*, s. 86–123.

120) J. NOVOTNÝ, *Zápisky z první světové války*, s. 51–99.

121) V. TREŠL, *Kronika mojí velké války*, s. 117–118.

v nížině a komando bylo na samém vrchu. Hlásil jsem se hejtmanovi, který mně podal orlabšajn do ruky, že mám nemocnou matku a připomenul mně, abych v určený den správně nastoupil zase zpět. Se mnou šel na dovolenou jeden cuksfíra.¹²²⁾ Dovolená byla vytržením z válečné každodennosti a jako taková byla vojáky přirozeně vítána: „Byl jsem velice rád, že jsem po dlouhé době zase spatřil domov i doma mě všichni rádi uhlídali. Byl jsem zrovna jako na jiném světě. Musil jsem se nejdříve vyspat. Spal jsem jako na vodě. Pronásledovaly mě špatné sny. Zdálo se mně, že jsem ve frontě. Chvillemi jsem volal ze spaní.“¹²³⁾ V tomto směru však nesmíme zapomenout ani na to, že návštěva domova se mohla snadno – především v pozdějších fázích války – snadno změnit nikoliv v toužebně očekávaný únik před tíží fronty, ale v přesný opak, zdroj rozčarování a deprese. Čím více bylo válečné hospodářství vyčerpáno, tím více se rozevíraly nůžky mezi zásobováním zázemí a fronty.¹²⁴⁾ Pro řadu vojáků tak bylo nemilým zjištěním, že rodina strádá a oni ji nejsou s to pomoci. Pak si mnozí i rozmysleli, zda na dovolenou nastoupit, aby rodině nepřidělávali starosti dalším hladovým krkem, nebo se snažili pobyt na dovolené zkrátit na minimum.¹²⁵⁾

Jiný způsob, jak se vyrovnat s permanentním stresem, byl humor a zábava, jakkoliv je to téma, které není s první světovou válkou prozatím příliš spojováno. Avšak i humor (resp. ironie a sarkasmus) byl prostředkem, jak se obrnit proti tíživé každodenní realitě a alespoň trochu před ní utéct.¹²⁶⁾ Ovšem nešlo pouze o humor jako takový, ve vzpomínkách se objevují i témata, jež bychom za normálních okolností v době míru zařadili do hypotetické kapitoly „volný čas“. Vojáci, pokud zrovna nevykonávali službu, se snažili ukrajoval si čas, jak to jen podmínky dovozovaly, podobně jako v dobách míru: „Jednou seděli jsme v kaverně a krátili jsme si dlouhou chvíli hrou v karty, jak to všude u vojska panovalo,“ vzpomínal Bedřich Žid na chvíli klidu během války.¹²⁷⁾ I to souviselo s nutnou duševní hygienou.

122) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 10.

123) Tamtéž, s. 11.

124) Srov. Vlastislav LACINA, *Válečné hospodářství ve střední Evropě a v českých zemích za první a druhé světové války*, in: Jan Gebhart – Ivan Šedivý (edd.), *Česká společnost za velkých válek 20. století (pokus o komparaci)*, Praha 2003, s. 45–48; Rudolf KUČERA, *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013.

125) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 162–165.

126) Bohuslav HÁLA, *Dvě ofensivy. Paměti z bojů v jižním Tyrolsku a na Soči (1916–1917)*, Barbora Nováková – Pavel Heřmánek (edd.), Praha 2018, s. 120.

127) A. SOUČEK, *Světová válka*, s. 9.

Ve vzpomínkách se tak objevují zmínky o hraní šachů, čtení knih, novin a samozřejmě korespondence, praní prádla, přilepšování si na stravu mimo organizovanou mináž apod. Výjimkou však byly i aktivity vysloveně tvůrčí, a to i umělecky.¹²⁸⁾ Vojáci hráli na hudební nástroje, zpívali, hráli divadlo, sportovali, ale také – a to je podstatné pro samu existenci dobových vzpomínek – psali. Zpestřením každodenní ubíjející rutiny byly nepochybně rozličné festivity. Vzpomínkové prameny jednoznačně dokládají, že tím nejdůležitějším svátkem byly nepřekvapivě Vánoce.¹²⁹⁾ Krom specifické atmosféry, doprovázené klidem zbraní, se vojáci i rodiny v zázemí mohli těšit na korespondenci a vojáci na balíčky z domova (jakkoliv ani jedno nebylo omezeno toliko na vánoční čas).¹³⁰⁾ Vánoční dárky pro vojáky zasílali na frontu nejen rodinní příslušníci, ale i dobročinné spolky. Jádrem představovaly přirozeně užitečné dary, především šatstvo a jídlo.¹³¹⁾

Korespondence a „písmáctví“

Posledním tematickým okruhem se sice Bedřich Žid ve svých vzpomínkách explicitně nezabývá, nelze jej však přejít mlčením, už proto, že nebýt tohoto fenoménu spjatého s historií první světové války, dost možná by se Bedřich Žid sám ani nechopil pera. Zásadním tématem každodennosti za první světové války je totiž problematika korespondence, pošty a s tím související literární činnosti vojáků.¹³²⁾ Nejen proto, že dochované dopisy, resp. deníky a pamětní spisy, představují cenné obohacení pramenné základny.¹³³⁾ Spojení s domovem bylo současně zcela klíčové pro udržení zdravé

128) L. MICHALEC, *Pradědova válka*, s. 90.

129) Tamtéž, s. 38.

130) Vladislav KVĚTOŇ, *Vzpomínky z první světové války*, Praha 1995, s. 13.

131) M. MICHLOVÁ, *Byli jsme a budem*, s. 42–43; J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 139–140.

132) Viz přehled literatury: Christa HÄMMERLE, „*You Let a Weeping Woman Call You Home?*“ *Private Correspondences during the First World War in Austria and Germany*, in: Rebecca Earle (ed.), *Epistolary selves. Letters and Letter-writers, 1600–1945*, London 1999, s. 152–182; David PAZDERA, *Korespondence jako jeden z pramenů pro výzkum každodennosti českých vojáků rakousko-uherské armády ve Velké válce*, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 1, s. 37–43.

133) Bohaté množství takových pramenů přináší kupř. výbor Marie KULIČOVÁ – Milan JANKOVIČ, *Zapomenuté hlasy. Korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*, Hradec Králové 1986. Ještě cennější je díky zasazení do konkrétních souřadnic osobního příběhu svědectví, které podává publikace L. MICHALEC, *Pradědova válka*.

morálky mužstva na frontě.¹³⁴⁾ Polní pošta byla aktivována bezprostředně po vypuknutí války a v rámci rakousko-uherské armády disponovala speciálním postavením s vlastní správou, avšak z logiky věci byla – ač vojenský útvar – úzce propojena s poštou civilní. Pouze ve vzájemné kooperaci bylo možné zajišťovat hladce (v rámci možností) spojení mezi frontou a týlem a naopak. Odchozí zásilky polní pošty byly osvobozeny od placení poštovního a současně státní pošta poskytovala množství výhod pro zásilky jdoucí opačným směrem, ze zázemí na frontu. Praktické fungování ukazují např. instrukce, které adresoval z fronty František Michalec své manželce Anně: „*Můžeš psáti dopisy zalepené, ale adresa musí býti dle předpisu. Svoje jméno jako odesílatele nesmíš vynechat. Piš také datum.*“¹³⁵⁾ A později Michalec ženě pokyny zopakoval a upřesnil: „*Druhý Tvůj lístek, který jsem obdržel, měl správnou adresu, ale piš ještě sebe jako odesílatele. Jest to nutné zvláště na dopisech, které můžeš zalepit. Listky ani dopisy známkovat nemusíš, piš na místě známky ‚Feldpost‘.*“¹³⁶⁾ Poštovní spojení tak během války zůstávalo jedním z mála potěšení, jež bylo dopřáno širokým vrstvám obyvatelstva Rakouska-Uherska.¹³⁷⁾ Jak resumoval Tomáš Kavka, statistika říká, že během padesáti válečných měsíců bylo c. k. polní poštou přepraveno z frontových linií do zázemí 1,5 miliardy listovních zásilek, to znamená téměř 30 milionů zásilek měsíčně. Dále pak cca 27 milionů poštovních poukázek, 520 tisíc cenných psaní, 36 milionů dopisů doporučených a zhruba 17 milionů balíků.¹³⁸⁾ Toto množství připadlo na bedra 2 800 zaměstnanců c. k. vojenské poštovní služby, kteří obsluhovali na 500 stanovišť polní pošty a 200 etapních poštovních úřadů.¹³⁹⁾

V psychicky náročných podmínkách na frontě bylo zakotvení v jakkoliv vzdáleném domácím prostředí pro vojáky neocenitelné.¹⁴⁰⁾ Byla to právě i korespondence, která napomáhala zaměřit pozornost jiným směrem, než byla tíživá přítomnost.¹⁴¹⁾ Vzpomínky, fixované a podněcované (mimo jiné) korespondencí, se stávaly prostředkem úniku do světa, kde byl i nejpo-

134) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 141–145.

135) L. MICHALEC, *Pradědova válka*, s. 15.

136) Tamtéž, s. 19.

137) Tomáš KAVKA, *Růžový lístek, dopisnice z březové kůry či zpráva o zranění, změny korespondence za Velké války*, in: Jaroslav Láník – Tomáš Kykal a kol., *Léta do pole okovaná*. Díl I. 1914. Proměny společnosti a státu ve válce, Praha 2015, s. 385.

138) T. KAVKA, *Růžový lístek*, s. 386.

139) J. HUTEČKA, *Muži proti ohni*, s. 143.

140) L. HOBST, *Český důstojník na frontách monarchie*, s. 27.

141) J. NOVOTNÝ, *Zápisky z první světové války*, s. 46.

slednější voják stále svým pánem bez ohledu na cokoliv.¹⁴²⁾ A nešlo pouze o korespondenci, i vlastní tvorba zápisků, deníků a vzpomínek, které daly základ všem válečným pamětem, zdroji všech nastíněných témat válečné každodennosti, je v souvislosti s Velkou válkou specifická. Přesněji řečeno novátorská. První světová válka byla prvním konfliktem, v kontextu dalších střetnutí, včetně druhé světové války, možná i konfliktem jediným, kdy došlo ke skutečně masové literární produkci účastníků bojů.¹⁴³⁾ Vzpomeňme jen na erární notýsky, kterými byli „vyzbrojeni“ vojáci c. k. armády. Lidé, kteří by ve svém civilním životě nikdy neměli potřebu své myšlenky literárně zpracovávat, byli najednou prakticky vyzváni, aby tak činili.

Závěr

Na základě výše předestřeného nástinu možných témat, spjatých s každodenností za první světové války, se domníváme, že zájem, který historiografie o tento typ pramene projevuje a jenž v posledních letech exponenciálně narůstá, není neopodstatněný. Vyzývá k němu již ono do té doby neobvyklé množství pramenů daného charakteru. Právě onen nezvykle rozsáhlý korpus narativních ego-dokumentů vztahujících se k první světové válce však představuje pro badatele nemalou obtíž. Je to na jednu stranu prakticky nevyčerpatelný zdroj, na stranu druhou jej staví před mnohé metodologické problémy. Některé z nich jsou tak zásadní, že mohou otrástit samotnou relevancí přístupu. Mnoho editorů těchto zmíněných vzpomínkových pramenů totiž ke své vlastní škodě chápe text výhradně jako zdroj informací encyklopedického typu, z něhož lze konstruovat nějaké faktické a zejména obecně platné závěry. Čím větší množství obdobných pramenů by však dotyční editoři zpracovali, tím určitěji by dospěli k závěru, že nejvlastnější charakteristikou těchto výpovědí je diferenciovanost. A ta se logicky vzpírá jakýmkoli „šablonám“ a snahám po „objektivitě“. A naopak velmi často bývá opomíjena rovina literární. Autor vzpomínek či pamětí přeci v jistém smyslu tvořil vědomě literární dílo, které musí kromě (1) subjektivní interpretace žité skutečnosti, (2) objektivně existujících důvodů personálně omezeného úhlu pohledu, (3) rokliny zapominání mezi událostí a textací unést ještě (4) břímě umělecké licence. Editoři a s nimi i čtenáři by měli především reflektovat skutečnost, že mají na rozdíl od

142) Alexander KRATOCHVIL, *Úvod*, in: Alexander Kratochvíl (ed.), *Paměť a Trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*, Praha 2015, s. 5.

143) Srov. Shafquat TOWHEED – Edmund KING, *Reading and the First World War. Readers, Text, Archives*, New York 2015.

autora pramene výhodu. Na popisované události se mohou podívat takřkajíc sub specie aeternitatis. Jejich perspektiva je tímto natolik zvýhodněna, že jsou v pokušení tvářit se, že vidí „více“ než pamětník. Ve skutečnosti nevidí „více“, ale vidí „jinak“. A jen v případě, pokud poverde s autorem pramene pozorný „dialog“, bude jeho text správně číst a může ve svých interpretacích konstruovat přínosné závěry nebo koncepce. Náš příspěvek je proto nutné chápat spíše jako určitý náčrt způsobu čtení dotyčných pramenů na příkladu konkrétního člověka, který svěřil své vzpomínky na nelehkou dobu papíru. Pramen tohoto charakteru má málokdy, spíše výjimečně, potenciál přepsat chronologii či interpretační rámec tzv. velkých dějin. To by ale bylo naivní od něj čekat. Vzpomínkové prameny a ego-dokumenty však přinášejí jiný klad. Je jím mnohovrstevnatá, barevná výpověď, subjektivní, často emocionální svědectví o tom, jak lidé ve své době nahlíželi na svůj život, jak ho cítili a jak chtěli tento pocit předat dalším generacím. To pokládáme za největší sílu daných pramenů a zároveň memento, že ani dějiny nejsou černobílé.

EXPERIENCES OF WAR AS A TOPIC IN CZECH MILITARY HISTORIOGRAPHY

A model example of memoirs from the Great War
written by a member of the 18th Infantry Regiment

This study was written as part of the preparation for a publication anthologizing selected memoirs from the First World War, taken from the Database of Everyday History maintained by the Institute of History at the Czech Academy of Sciences. The database is currently being digitalized and catalogued. The nature of the database is reflected in the topic of this study, which analyzes experiences of the Great War using the model example of memoirs written by Bedřich Žid from the village of Olešnice near Týniště nad Orlicí. Žid was a worker in a shoe factory who fought in the war as a member of the 2nd Battalion of the 18th Infantry Regiment, based in Hradec Králové. The authors begin by setting out their approach to the discipline of military historiography and outlining its place within modern historiography as a whole; the primary focus is on the history of everyday life, which is at the centre of the study's attention. The authors briefly introduce the author of the memoirs (though unfortunately not many details of his life are known) and sketch the circumstances in which the source originated, focusing particularly on the history of the 18th Infantry Regiment. The core of the text consists of a thematic analysis of Bedřich Žid's memoirs, which are also compared with other texts of a similar type. Key topics discussed include the mobilization in 1914, the conscripts' first encounters with army life and the military hierarchy, their experience of everyday life at the front, the supply and catering systems, how soldiers perceived the dangers of injury, disease and death, and the effects of life at the front on the human psyche. The authors also explore the phenomenon of wartime correspondence and soldiers' writings, which combine to create a unique body of textual sources offering insights into people's experiences of the First World War. The study emphasizes the importance of this type of historical source and argues for the wider use of such sources as part of the methodology of "new military history", the cultural history of war and the anthropology of war – a step which would enable Czech military historiography (which remains relatively rigid and conservative in its approach) to move into the domain of modern historiography and to apply appropriate theoretical and methodological tools.

